
**XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA TERCAN VE
KÖYLERİNİN DEMOGRAFİK YAPISI (1835 TARİHLİ NÜFUS
DEFTERİNE GÖRE)**

**THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF TERCAN AND ITS
VILLAGES IN THE FIRST HALF OF 19TH CENTURY
(ACCORDING TO THE CENSUS REGISTERS IN 1835)**

Yunus ÖZGER*

ÖZET

Erzurum-Erzincan yolu üzerinde yer alan Tercan, Doğu Anadolu'nun stratejik noktalarından biridir. Osmanlı döneminde Erzurum Eyaletine bağlı olan Tercan kazası, Aşağı Tercan ve Yukarı Tercan olarak iki ayrı idari bölüme ayrılmıştı. 19. Yüzyıl başlarında Tercan, oldukça geniş bir yüz ölçümüne sahipti. Yerleşim alanlarının büyük bir kısmı köylerden oluşmakta, bunun yanında çiftlik ve mezra gibi köy altı yerleşim alanları da bulunmaktaydı. 1835 yılında kaza genelinin toplam erkek nüfusu 6.720 kişiden ibaretti.

Anahtar kelimeler: Tercan, Mama Hatun, Nüfus yapısı, 19. Yüzyıl.

ABSTRACT

Tercan located on the road of Erzurum-Erzincan was one of the strategic points of Eastern Anatolia. Tercan district, which was bound to Erzurum Province during the Ottoman Empire, had been separated into two administrative units as the Lower Tercan and the Upper Tercan. At the beginning of the 19th Century, Tercan had a considerably vast area. Most of the settlements were composed of villages but there were smaller settlements like farmyards (chiftliks) and mezzas as well. Male population of all district was 6.720 in 1835.

Key words: Tercan, Mama Khatun, Demographic Structure, 19th Century.

1. GİRİŞ

Günümüzde Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi olan Tercan, coğrafi olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'ndeki Tercan Ovası içinde yer almaktadır (Yazıcı, 1998, s.266).

* Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat. E-mail: yunusozger@yahoo.com.

Tercan'ın ilk tarihi hakkında bilgiler çok kısıtlıdır. Genellikle, Kemah, Erzincan, Bayburt ve Erzurum'daki tarihi gelişmelere paralel olarak Tercan tarihi ele alınmaktadır. Doğu Anadolu'nun ilk sakini olan Urartular, Tercan'da da etkili olmuş ve başta Şirin Kale olmak üzere, bu devre ait bazı yerleşim alanlarında iz bırakmışlardır. Kafkaslarda yaşayan Kimmerler, M.Ö 714 tarihinde Tercan ile beraber bazı Urartu alanlarını istila etmişlerdir. M.Ö 590'lı yıllarda İran kökenli Medler yörede egemen olmuşlar, ardından Pers hâkimiyeti başlamıştır. Ancak her iki devir de tam olarak aydınlatılmamıştır. M.S I-V. Yüzyıllar arasında, Tercan yöresinde yeni şehirler, yeni beldeler ortaya çıkmıştır. Erzurum başta olmak üzere civar yerlerle birlikte Roma egemenliğini de gören Tercan, daha sonra Doğu Roma (Bizans) sahasına dahil olarak, Theodosiopolis Theması'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Konukçu, 1998, s.34-38).

Habib bin Mesleme (645) devrinde Arap-İslam orduları ile karşılaşan Tercan yöresi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında Türk akınlarına sahne olmuştur. Tuğrul Bey, 1054 yılında Van Gölü yakınlarındaki Muradiye ve Erciş'i fethettikten sonra, ordusunu üç kola ayırmış ve bu kollardan biri Tercan ile Erzincan'a kadar ilerlemiştir (Turan, 1999, s.131; Sevim-Merçil, 1995, s.36).

Tercan ve yöresinde en önemli iz bırakanlardan biri, hiç şüphesiz Saltuklular olmuştur. Erzurum bölgesine Türklük vasfı kazandırmış olan Saltuklu Devleti hükümdarlarından İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun, 1191 tarihinde Erzurum melikesi olmuş ve bu dönemde Tercan'da *Mama Hatun Kervansarayı* olarak meşhur olan yapıtı inşa ettirmiştir (Sümer, 1998, s.16,36).

Saltuklular'dan sonra Erzurum Selçukluları egemenliğinde kalan Tercan, daha sonra Anadolu Selçukluları'nın yönetimine geçmiş ve ardından Moğol istilasına uğramıştır. Sırasıyla Eretnalılar, Kadı Burhaneddin ve Erzincan hakimi Mutahharten idaresinde kalan Tercan, Karakoyunlu ve Akkoyunlu mücadelesine de sahne olmuştur (Konukçu, 1998, s.45-90). Bir süre Safevîlerin saldırılarına da maruz kalan yöre, 1473 Otlukbeli Meydan Savaşı ile Osmanlı hükümrânlığı ile tanışmış ise de, ancak Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı egemenliğine dahil olmuştur.¹

Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulması üzerine 1514'de Çaldıran seferine çıkan Osmanlı ordusu, Karadeniz yoluyla gönderilen zahirenin orduya

¹ Otlukbeli meydan savaşı ve bunun Tercan üzerindeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1473)*, Erzincan Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

ulaşması için, Kemah kazasına tabi Gökseki konağında bir hafta kadar beklemiştir (Kırzioğlu, 1998, s.105). Bu süre zarfında, önde gelen askerler tarafından çevreye akınlar düzenlenmiştir. Bu akınlara katılanlardan biri de, Akkoyunlu ümerasından Ferruḡşâd Bey olmuştur.² Ferruḡşâd Bey, emrindeki askerlerle birlikte çok önemli hizmetler görmüştü³ ve Şah İsmail'in Tercan Beyi Emir Ahmed'i mağlup ederek, esir alıp Sultanın huzuruna getirmiştir.⁴ Böylece Erzincan ve Tercan bölgesi Osmanlı egemenliğine girmiştir (Miroğlu, 1990, s.7; Kırzioğlu, 1998, s.111; Miroğlu, 1975, s. 15).

Osmanlı İmparatorluğunun, fethettiği toprakları tahrir etme politikası gereği, Tercan ve çevresi ilk olarak 1516 tarihinde tahrir olunmuştur. Bölgede yapılan diğer fetihler sonrası ortaya çıkan yeni durumdan dolayı, Doğu Anadolu'da içinde Tercan'ın da yer aldığı "Erzincan- Bayburd Vilayeti" adıyla yeni bir uç beylerbeyliği oluşturulmuştur (Miroğlu, 1990, s. 17).

Osmanlı döneminde Erzurum Eyaleti/Vilayetine bağlı bir yerleşim alanı olan Tercan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi olmuştur (Konukçu, 1998, s.30). Günümüzde aynı idari yapı sürmektedir.

2. NÜFUS DEFTERİNE GÖRE TERCAN VE KÖYLERİ

Osmanlı Devleti'nde toprak yazımı amaçlı yapılan nüfus tahrirlerinden başka, askeri amaçlı nüfus tespit çalışmalarının da yapıldığı bilinen bir gerçektir.

² Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, Maltepe karargâhında iken, Ferruḡşâd Bey'e bir mektup göndermiş ve Şah İsmail üzerine yapılacak olan sefer için yardım istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Miroğlu, "Ferruḡşâd Bey'in Vakfiyesi", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, XV, sayı 19, Ankara 1993, s.186.

³ Padişah nezdinde çok büyük değere sahip olan Ferruḡşâd Bey'in Tercan yöresine gönderilişini Hoca Sadeddin Efendi "... saye-i 'avâtf-ı Padişâhî defariğ-ül bâl ve muntazam-ul hâl idi, Tercân cânibine gönderdiler..." biçiminde bahsetmektedir. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâc'üt Tevârih*, II, İstanbul 1335, s.255.

⁴ Ferruḡşâd Bey yanına aldığı üç yüz kadar atlı ile Erzincan'dan hareket ederek Geçit Deresi'nden ve Haçdüik Hanı'ndan geçerek Büyük Hayik Köyü yakınındaki Zelhe Deresi'ne varmış ve orada Tercan Beyi, Ahmed'i yakalamak için pusuya yatmıştır. Emir Ahmed buradan geçerken pusudan çıkan Ferruḡşâd ve askerleri, Emir Ahmed kuvvetleriyle çarpışmışlar ve Kethüdası Bayram Bey ile yaklaşık on beş askerini şehit vermişlerse de Kızılbaşları mağlup etmişler ve Emir Ahmed'i yakalayıp Sultan Selim'in huzuruna çıkarmışlardır. Sorguya çekilen Tercan Beyi daha sonra idam edilmiştir. Bayburtlu Osman, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân*, neşr. Atsız, İstanbul 1961, s.18; Haydar Çelebi, *Ruznâme*, neşr. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, s.69; Celâlzâde Mustafa, *Selimmâne*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), M.E. B. Yayınları, İstanbul 1997, s.575.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında Tercan ve köylerinin nüfus yapısı incelenirken, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Ceride (ML.CRD) katalogunda kayıtlı 2059 numaralı icmâl nüfus defteri esas alındı.⁵ 1835 yılında düzenlendiği anlaşılan defterde, Tercan ile birlikte, Erzincan, İspir ve Pasinler sancak ve kazalarının nüfus yoklama bilgileri bulunmaktadır. Tercan kazası ve köylerinin sayım işlemi, kaza nâibi Muhyeddîn Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir (BOA. ML.CRD., nr. 2059).

Askerî amaçlı yapılan bu nüfus yoklamasında, sadece erkek nüfus tespit edilmiştir. Kaza genelindeki mevcut erkek nüfus, Müslüman ve gayrimüslim ahali olarak iki grupta ele alınmıştır. Müslüman nüfus yaş durumlarına göre değerlendirilmiş ve çocuklar *sabî* olarak, gençler *tûvâna* olarak ve yaşlılar da *müsinn* olarak kaydedilmişlerdir. Gayrimüslim ahali ise cizye yükümlülüklerine göre sınıflandırılmışlardır. İktisadî durumu iyi olanlar *a'lâ* (iyi), orta seviyede olanlar *evsâd* (orta) ve düşük seviyede olanlar *ednâ* (düşük) şeklinde gruplandırılmışlardır. Askerî sınıf bu sayıma tabi tutulmamıştır.

Osmanlı hazinesinin önemli vergi kaynaklarından biri olan cizyenin, oranında bazı dönemlerde değişikliklere gidilmiştir. II. Mahmut zamanında 1834'de çıkarılan irade doğrultusunda, cizyenin toplanması bir nizama bağlanmış ve oranı da yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, bir dirhem gümüşe karşılık bir kuruş hesabıyla, a'lâsı için 48, evsâdı için 24 ve ednâsı için 12 kuruş olan cizye, sikke üzerine yapılan bir hesap sonucu a'lâsı için 60, evsâdı için 30 ve ednâsı için 15 kuruş olarak tespit edilmiştir (Küçük, 1978, s.202).

⁵ Üzerinde tahrir tarihi yazılı olmayıp "cüz-i sani" olarak kaydedilmiş olan ve Tercan'dan başka Erzurum Eyaleti'nin Erzincan sancağı, Pasinler ve İspir kazalarının nüfus bilgilerinin bulunduğu defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi D.CRD. (Bâb-ı Defterî Cerîde Odası) 40465 numarada kayıtlı olan ve üzerinde 1251/1835 tarihi bulunan bir başka defterin devamıdır. Bu defterde de Erzurum Eyaleti'nin, Erzurum merkez, Bayburt, Kiğı, Tortum, Malazgird v.s kazaların nüfus yoklamaları bulunmakta ve defterin başında "cüz-i evvel" ibaresi yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Özger, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, yıl 14, sayı 34, Erzurum 2007, s.275-295.

Defterdeki verilere göre, 1835 yılında Tercan kazası sınırları dahilinde, 113 yerleşim alanı bulunduğu ve bunların 80'ini köylerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Köylerin dışında, 20'si *çiftlik*, 5'i *mezra* ve 8'i de *kom* adı verilen 33 adet de köy altı yerleşim birimi bulunmaktadır.⁶

2.1. Tercan kazasının erkek nüfusu

Mevcut defterdeki bilgilere göre, 1835 yılında Tercan ve köylerinde yaşayan toplam erkek nüfus 6.720 kişiden ibaret olup, bunun %67'sini (4.483 kişi) Müslümanlar oluşturmuştur. Kaza dahilinde yaşayan gayrimüslim sayısı ise 2.237 kişi (%33) civarındadır.

Müslümanlardan 1.910 kişi tûvâna, 1.740 kişi sabî, 833 kişi de müsinn olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerden 69 kişi a'lâ, 1.085 kişi evsâd, 181 kişi ednâ ve 902 kişi de sabî şeklinde sınıflandırılmıştır.

Görüldüğü gibi Tercan kazasındaki Müslüman nüfusun çoğunluğu, gençlerden oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin de büyük bir kısmı ekonomik olarak orta seviyede bulunmaktadır.

Tüm yerleşim alanlarında ortalama nüfus yoğunluğu yaklaşık 59 kişi olup, bunlardan 74'ü bu yoğunluğun altında nüfusa sahiptir. Kalan yerler ise ortalama yoğunluk seviyesinde ve biraz üzerindedir.

Nüfus yoğunluğu itibariyle en kalabalık yerleşim alanları sıralamasında, 391 erkek nüfusu ile Pon / Pot köyü birinci sırada yer almaktadır. Bunu 343 kişi ile Pekerç köyü / Çadirkaya, 336 kişi ile de günümüzde Çayırılı ilçe merkezi olan Mans köyü takip etmektedir. Yine günümüzde Erzurum İlinin Çat ilçesine bağlı bir belde olan Yavi köyü de 217 erkek nüfusa sahiptir. Nüfusun yoğun bulunduğu diğer köyler, Sarıkaya (173 kişi), Kötür / Bağpınar köyü (167 kişi), Komsor / Kökpınar (163 kişi), Kargın / Altunkent (161 kişi), Aşağı Tolos / Cennetpınar (146 kişi) ve Çamur / Çamurköy köyleridir (146 kişi).

Nüfusun en az yoğunlukta bulunduğu köyler arasında, 2'ser kişi ile Gökçeşeyh ve Kârınkes köyleri ilk sıradadır. Ağviran köyü / Ağören yakın-

⁶ Köy ve köy altı yerleşim alanları kırsal yerleşme grubuna girmektedir. Köy, Türkçede meskûn yerlerin en küçüğüne verilen isimdir. Muhtelif Türk şivelerinde, köy ile aynı anlamda kullanılan *ağıl*, *kend*, *kant* kelimeleri de bulunmaktadır. Mezralar, bir köyün yakınındaki ekim alanları olarak kabul edilmektedir. Kom kelimesi ise, Anadolu'da küçükbaş hayvanların barınak yeri anlamına geldiği gibi; bir köyün yakınındaki ekim alanından ibaret, köyden çok küçük iskân alanları manasını da taşımaktadır. Nitekim araştırmada kullanılan şekli de budur. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, " Köy", *İ.A.*, VI, İstanbul 1978, s.924; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.39,

larındaki Botans çiftliğinin erkek nüfusu 3 kişi, Aravans köyü / Çataksu yakınlarındaki İskender çiftliği ile Gözme köyünün erkek nüfusu da 5'er kişidir.

2.2. Kaza merkezinin (Mama Hatun) erkek nüfusu

Tercan kaza merkezinin bulunduğu yerleşim alanı, Saltuklulardan İzzeddin Saltuk'un kızlarından Mama Hatun'un yöredeki faaliyetlerine istinaden, XIII. Yüzyılın sonlarından itibaren tarihi kaynaklarda *Mama Hatun* olarak anılmaya başlamıştır (Gündoğdu, 1998, s.218). Yoklama defterinin tertip edildiği tarihte de Tercan kaza merkezi, aynı isimle zikredilmektedir.

Nüfus defterine göre, 1835 yılında Mama Hatun, sadece Müslümanların meskûn olduğu bir yerleşim alanıdır. Burada yaşayan toplam erkek sayısı 94 kişiden ibaret olup, bunlardan 30 kişi genç, 36 kişi çocuk ve 28 kişi de yaşlı olarak kaydedilmiştir. Bir o kadar da kadın nüfusun varlığı kabul edildiğinde, kaza merkezinin yaklaşık iki yüz kişilik bir nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3. Köylerin nüfusu

1835'de Tercan kazasında yerleşim alanlarından 80'ini köylerin oluşturması, Tercan'da köy nüfusunun fazlalığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Müslüman-gayrimüslim toplam 6.253 erkek bireyin sakin olduğu köylerde, nüfusun 4.049'unu Müslüman ahali, 2.204'ünü de gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Mevcut 80 köyün, 74'ünde Müslüman nüfusa rastlanmaktadır. Sadece Müslümanların sakin olduğu köy sayısı 46, sadece gayrimüslimlerin sakin olduğu köy sayısı ise Kelmizi / Büyük Yayla köy, Gelinpertek / Gelinpınar, Karakulak / Otlukbeli bucak merkezi, Gâvurkaçağı ve Tivnik / Ortaköy köyleri olmak üzere 6 köyden ibaretti. Toplam 28 köyde ise Müslüman ve gayrimüslimler birlikte yaşamlarını sürdürmekteydi.

Köylerde yaşayan Müslümanlardan 1.710 kişi genç, 1.576 kişi çocuk ve 763 kişi de yaşlı olarak sınıflandırılmıştı. Müslüman nüfusun en çok bulunduğu köy, 262 kişi ile Mans köyü idi. 214 kişi ile Yavi köyü ve 171 kişi ile Pon / Pot köyü bunu takip etmekteydi.

2.4. Çiftliklerin nüfusu

Tercan kazası dahilinde 20 yerleşim alanı çiftlik olarak kaydedilmiştir. Bunlarda yaşayan toplam erkek birey sayısı 287 kişiden ibaretti.

Tablo 1. Tercan kazasında Çiftlik yerleşmelerinde yaşayan erkek nüfusun dağılımı

Çiftlik adı	Müslüman Nüfus				Gayrimüslim Nüfus					Toplam nüfus Gen.Topl
	Tüvâna	Sabî	Müsinn	Topl.Müsl	A'lâ	Evsâd	Ednâ	Sabî	Topl.Gayri müslim	
Çiftliğ-i Botuns komu der-civar-ı Ağvıran	3	0	0	3	-	-	-	-	-	3
Çiftliğ-i Cubu komu	13	8	3	24	-	-	-	-	-	24
Çiftliğ-i diğer İskender komu	8	9	3	20	-	-	-	-	-	20
Çiftliğ-i Dola Hacı komu	7	11	4	22	-	-	-	-	-	22
Çiftliğ-i Ecre komu	5	4	3	12	-	-	-	-	-	12
Çiftliğ-i Hacı Bektaş komu	6	6	1	13	-	-	-	-	-	13
Çiftliğ-i Haçık komu	0	0	0	0	1	11	2	10	24	24
Çiftliğ-i Hınzoru komu	2	2	2	6	-	-	-	-	-	6
Çiftliğ-i İskender ko- mu der-civar-ı Aravans	1	3	1	5	-	-	-	-	-	5
Çiftliğ-i Kangar komu der-civar-ı Aravans	1	5	1	7	-	-	-	-	-	7
Çiftliğ-i Karahüseyin komu	3	2	2	7	-	-	-	-	-	7
Çiftliğ-i Konga komu der-civar-ı Aravans	16	12	3	31	-	-	-	-	-	31
Çiftliğ-i Mazlum Ağa komu	7	0	1	8	-	-	-	-	-	8
Çiftliğ-i Merekli	6	13	3	22	-	-	-	-	-	22
Çiftliğ-i Mirzaoğlu komu	7	4	2	13	-	-	-	-	-	13
Çiftliğ-i Söyük Ali komu	3	1	3	7	-	-	-	-	-	7
Çiftliğ-i Sucuali komu	9	14	5	28	-	-	-	-	-	28
Çiftliğ-i Vartik	7	6	3	16	-	-	-	-	-	16
çiftliğ-i Vartik komu	5	6	2	13	-	-	-	-	-	13
Çiftliği mezra-ı Ka- vaklı der-civar-ı Ağvıran	4	0	2	6	-	-	-	-	-	6
Toplam	113	106	44	263	-	-	-	-	-	287

Tabloda da görüldüğü üzere, mevcut nüfustan 263 kişi Müslüman, 24 kişi de gayrimüslim ahalî idi. Çiftliklerin 19’unda Müslüman nüfus meskûn iken; sadece “çiftliğ-i Hacik komu” olarak kayıtlı yerde gayrimüslim nüfusa tesadüf edilmektedir.

2.5. Komların nüfusu

Kom ya da “kôm” olarak adlandırılan ve defterde (كوم) şeklinde kayıtlı olan bu yerleşim alanları, bir köyün yakınında ve ona bağlı alt yerleşim birimidir. Günümüzde de aynı kullanım devam etmektedir. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Tercan civarında Piriz komu, Beğdere yakınındaki Zülfo komu, Bozağa komu, Çerkes sınırındaki Beğoğlu komu, Karacivan sınırındaki Seyyid Ağa komu ve Sos sınırındaki Emin Paşa komu isimli 8 kom yerleşmesi vardı. Bunların tamamında Müslüman nüfus ikamet etmekteydi.

Tablo 2. Tercan Kazasında kom yerleşmelerindeki erkek bireylerin dağılımı

Kom adı	Tûvâna	Sabî	Müsin n	Toplam
Kom-u Piriz	5	2	1	8
Kom-u Zülfo komu der-sinor-u Beğdere	5	4	0	9
Kom-u Bozağa	2	6	2	10
Kom-u Beğoğlu komu der-sinor-u Çerkes	3	6	2	11
Kom-u Seyyidağa komu der-civar-ı Karacaviran	6	6	0	12
Kom-u Çerkes	7	7	0	14
Kom- u Abdulgafur Efendi der-civar-ı Cabrim	7	6	6	19
Kom-u Emin Paşa der-sınır-ı Sos	9	7	4	20
Toplam	44	44	15	103

Tabloda görüldüğü üzere komlarda yaşayan toplam erkek birey sayısı 103 kişidir. Bunlardan 44 kişi tûvâna, 44 kişi sabî ve 15 kişi de müsinn olarak sınıflandırılmıştır.

2.6. Mezraların nüfusu

Mezralar yerleşme çekirdeği olan tek ev ve eklentisi ile köy yerleşmesi arasında bir ara tip yerleşmelerdir (Köse, 1991, s.161).

1835 yılında Tercan kazasında Hanzar, Kağışna, Kızıl Mağara, Çamur ve Çorak adlı toplam 5 mezra yerleşmesi bulunmaktaydı. Buralarda yaşayan erkek birey toplamı 77 kişi olup, bunun 68’ini Müslümanlar, 9’unu da gayrimüslimler teşkil etmekteydi.

Tablo 3. Tercan kazasında mezra yerleşmelerindeki erkek nüfusun dağılımı

Mezra adı	Müslüman nüfus				Gayrimüslim nüfus					Genel toplam
	Tûvâna	Sabî	Müsinn	Topla Müslüman Nüfus	A'la	Evsâd	Ednâ	Sâbi	Toplam gayrimüslim nüfusu	
Mezra-ı Hanzar	10	5	3	18	0	5	1	3	9	27
Mezra-ı Kağışna	9	1	3	13						13
Mezra-ı Kızıl Mağara	5	1	1	7	-	-	-	-	-	7
Mezra-yı Çamur derkarye-i mezbûr	15	6	3	24	-	-	-	-	-	24
Mezra-yı Çorak derkarye-i mezbûr	4	1	1	6	-	-	-	-	-	6
Toplam	43	14	11	68	0	5	1	3	9	77

Müslüman nüfustan 43 kişi tûvâna, 14 kişi sabî, 11 kişi müsinn olarak kaydedilmişken, gayrimüslimlerden 5 kişi evsâd, 1 kişi ednâ, 3 kişi de sabî olarak sınıflandırılmıştır.

3. SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemden itibaren, genellikle toprak yazımı amaçlı tahrir çalışmaları yapıla gelmiştir. Tapu tahrir defterleri, bu alanda başvurulabilecek ilk önemli kaynaklardır. Bunun yanı sıra, savaş ve afetler gibi olağanüstü durumlarda, halkın yükümlü olduğu *Avâriz* miktarını tespit maksadıyla, tertip edilmiş olan *Avâriz Defterleri* de demografik durumun ortaya çıkarılmasında mühim kaynaklardır (Barkan, 1941, s.26).

Klasik dönemdeki tahrir çalışmaları, XIX. Yüzyılda önemli yapısal değişikliklere uğramış ve bu dönemde ilk defa doğrudan nüfus tespitine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Padişah II. Mahmut döneminde, 1831 yılında gerçekleştirilen, askeri amaçlı nüfus sayımı, bu teşebbüslerin ilkidir. 1829 Edirne Antlaşmasından sonra çıkarılan irade doğrultusunda, Osmanlı ülkesinde bulunan eyalet, kaza, kasaba ve köylerde oturan küçük büyük, İslâm ve reaya erkek nüfusunun yazılması istenmiş ve bu doğrultuda Rumeli, Silistre, Anadolu, Sivas, Karaman, Trabzon, Kars, Çıldır v.s eyaletlerde sayım yapılmıştır (Karal, 1997, s.6-7).

Dönemin bir takım sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerinden dolayı, tahrir tüm ülkede aynı zamanda gerçekleştirilememiştir. Bu bağlamda araş-

tırma konusunu teşkil eden Tercan kazasının tabi olduğu Erzurum Eyaleti'nde de sayım daha sonra yapılmıştır (Küçük, 1977, s.186)

Yukarıda temas edildiği gibi, araştırmamızın temel kaynağını oluşturan nüfus yoklama icmâl defteri 1835 yılında düzenlenmiştir. Bu defterler vasıtasıyla, şehir veya köylerin, nüfusu, bu nüfusun etnik ve dinî dağılımı, dinamik özellikleri ve sosyo-ekonomik durumları ortaya çıkarılabilmektedir. Defterlerin bir diğer özelliği de, yerleşim alanları isimlerinin onomastik yönden değerlendirilmesine imkân vermesidir. Nitekim incelenilen deftere göre, Tercan ve yöresindeki yer adlarının önemli bir kısmının Türkçe olduğu ortaya çıkmaktadır. Yerleşim alanlarının birçoğu, Yaylacık, Kalacık, Güllüce, Karacaviran, Ovacık, Ağtaş köylerinde olduğu gibi, adını bölgenin coğrafi ve fizikî yapısından almıştır. İskender çiftliği, Kara Hüseyin köyü, Gökçeşeyh köyü, Dola Hacı ve Bozağa komu gibi diğer bir kısım yerler ise, adını bölgede iz bırakan kişilerden almıştır.

Osmanlı fethi akabinde bölgede yapılan XVI. Yüzyıl tapu tahrirlerinde de, aynı adlı köy ve köy altı yerleşimlerine rastlanması (Miroğlu, 1975, s.96-108), Tercan yöresinde Türk hâkimiyetinin asırlar öncesine dayandığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Defterdeki verilerden elde edilen sonuçlardan biri de, tanzim edildiği 1835 yılında, Tercan kazasının günümüzde olduğundan çok daha büyük bir yüz ölçümüne sahip olduğu gerçeğidir. Gerçekten de, bugün Erzurum ve Erzincan vilayetlerine tabi olan birçok köyün, anılan dönemde Tercan'dan idare edilmesi bunu doğrular vaziyettedir. 1835'de Tercan'a bağlı Mans köyü, günümüzde Çayırılı adıyla Erzincan'a bağlı bir ilçe merkezidir. Aynı tarihte, Tercan'ın bir başka köyü olan Yavi köyü, bugün Erzurum'un Çat ilçesine bir belde durumundadır.

Tercan'ın nüfus durumu üzerinde yapılan bu değerlendirmede, göze çarpan bir diğer husus da, nüfus yoklamasının Doğu Anadolu Bölgesinde son derece derin izler bırakan, 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sonrası gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu savaş esnasında Tercan da dahil olmak üzere bölge şehir, kasaba ve köyleri Rus işgaline uğramış ve savaş sonrası Ruslar, yöreden çekilirken yaklaşık yüz bin Ermeni'yi beraberinde göçürmüşlerdir (Beydilli, 1993, s.407). Bu savaş, şüphesiz Doğu Anadolu'nun demografik yapısı kadar, ekonomisini de etkilemiştir.

Arşiv belgelerine göre savaş sonrasında Ruslar, başta Pekiç / Çadırkaya, Piriz / Çaykent ve Zağgeri / Büklümdere köyleri olmak üzere Tercan kazasından 47 hane Ermeni'yi yanlarında göçürmüşlerdir. Berberlik, dülgerlik, boyacılık gibi farklı meslek kollarında faaliyet gösteren bu 47 ha-

nenin her birinde 5 bireyin varlığı kabul edildiğinde, yaklaşık 200-250 kişi arasında bir nüfus kaybının yaşandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. (BOA.1040/43065 R; s.1-4). Bu nüfus kaybının, bölgedeki diğer yerlerde olduğu gibi, Tercan'da da sosyo-ekonomik tesirler bıraktığı aşikârdır.

Bahsedilen Osmanlı-Rus harbi esnasında, Ermeni tebaanın Rusların yanında yer alması, savaşın seyrinde önemli bir faktör olmuştur. Savaşın ve işgalin etkisinin bölge üzerinden henüz geçmediği 1835 yılında, Türklerle Ermenilerin aynı köylerde birlikte yaşıyor olmaları, engin Osmanlı hoşgörüsünün ve Türklerdeki birlikte yaşama kültürünün bir örneği olması açısından da ayrıca dikkate şayandır.

4. KAYNAKÇA

- BOA.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT, (Hatt-ı Hümayun Tasnifi) 1040/43065 R.
BOA. ML.CRD.(Maliye Cerîde Odası Defterleri) 2059.
BOA. D.CRD. (Bâb-ı Defterî Cerîde Odası) 40465.
Arat, Reşit Rahmeti (1978). "Köy", İ.A, VI, İstanbul, s.924.
Beydilli, K. (1993). "1828 – 1829 Osmanlı- Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler". Belgeler, C.XIII : (17), s.365-434.
Barkan, Ö.L. (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II/I, 20-59.
Bayburtlu Osman. (1961). Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân, neşr. Atsız, İstanbul.
Celâlîzâde Mustafa. (1997). Selimnâme, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar). İstanbul.
Gündoğdu, H. (1998). "Tercan ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan. 215-261.
Haydar Çelebi. (t.y). Ruznâme, neşr. Yavuz Senemoğlu, İstanbul.
Hoca Sadeddin Efendi. (1335). Tâc'üt Tevârîh, II.İstanbul.
Karal, E.Z. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, Ankara.
Kırzioğlu, F. (1998). Osmanlıların Kafkas- Elleri'ni Fethi (1451-1590), Ankara.
Konukçu, E. (1998). " Tercan Tarihi", Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, 25-187.
Konukçu, E. (1998). Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1473), Ankara.
Köse, A. (1991). İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
Küçük, C. (1977). "Tanzimat Dönemi Erzurum'un Nüfus Durumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (1976-1977), 7-8, 185-224.

-
- Küçük, C. (1978). "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 31, 199-234.
- Miroğlu, İ. (1975). XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul.
- Miroğlu, İ. (1990). Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara.
- Miroğlu, İ. (1993). "Ferruhşâd Bey'in Vakfiyesi", Türk Tarih Kurumu Belgeler, XV, 19, 183-205.
- Özger, Y. (2007). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14: (34), 275-295.
- Sevim, A., Merçil, E. (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Ankara.
- Sümer, F. (1998.). Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara.
- Turan, O. (1999). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul.
- Yazıcı, H. (1998). "Tercan Ovası ve Çevresinin Başlıca Coğrafi Özellikleri", Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, 265-301.

EKLER:

Ek 1. 1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre Tercan ve Köylerinin Nüfusu
(BOA.ML.CRD., nr. 2059)

Köy	Müslüman nüfus			
	Tûvâna	Sabî	Müsinn	Toplam Müslüman Nüfus
Karye-i Çamur	33	25	14	72
Karye-i Tolos-ı ûlya	15	25	7	47
Karye-i Tolos-ı süflâ	73	44	29	146
Karye-i Kara Divan	19	14	2	35
Karye-i Ağamçağam	14	8	5	27
Karye-i Kismisor	12	11	10	33
Karye-i Pülk	2	0	1	3
Karye-i Miğıkar	21	25	14	60
Karye-i Mans	126	82	54	262
Karye-i Esberek	20	30	14	64
Karye-i Şegbe	48	29	18	95
Karye-i Gülebağdı	19	25	11	55
Karye-i Sosunkar	26	22	10	58
Karye-i Piriz	20	18	9	47
Karye-i Avşin-i süflâ	20	16	8	44
Karye-i Corcun	12	7	5	24
Karye-i Pekerîç	57	54	35	146
Karye-i Hoyuk	27	26	8	61
Karye-i Kurucakol	5	5	1	11
Karye-i Abrenk- Abranch	11	14	10	35
Karye-i Kötür	5	8	5	18
Karye-i Terptisek	17	16	10	43
Karye-i Edebük	14	15	6	35
Karye-i Sipki?	15	12	4	31
Karye-i Humlar	10	25	13	48
Karye-i Sarı Kaya	4	2	1	7
Karye-i Kargın	33	47	24	104
Karye-i Zağger-i ûlya	11	14	7	32
Karye-i Zağger-i süflâ	0	1	2	3
Karye-i Ağateri	2	6	1	9
Karye-i Çanakçı	1	7	1	9
Karye-i Hirânî	1	3	2	6
Karye-i Vicân	7	15	4	26
Karye-i Pon/ Pun	65	73	33	171
Karye-i Mirvans	18	24	5	47
Karye-i Kışlak	5	6	3	14
Karye-i Tarun?	3	6	5	14

Ek 1'in devamı

Karye-i Ağviran	19	16	9	44
Karye-i Gökteş	14	15	7	36
Karye-i Alirik	17	16	9	42
Karye-i Yavi	93	76	45	214
Karye-i Kosviran	38	39	15	92
Karye-i Kara Hüseyin	40	51	13	104
Karye-i Dere Kendi	25	13	6	44
Karye-i Gökçeşeyh	1	0	1	2
Karye-i Parmak	16	26	7	49
Karye-i Sarıkaya-ı süflâ	9	7	1	17
Karye-i Karinkes	1	0	1	2
Karye-i Uzunhaç	16	20	6	42
Karye-i Ördekhacı	38	42	19	99
Karye-i Aravans	48	41	21	110
Karye-i Güllüce	40	18	18	76
Karye-i Kalacık	19	21	12	52
Karye-i Komsor	47	67	20	134
Karye-i Gözme	3	1	1	5
Karye-i Gâvrenci/Kefrenci	9	4	4	17
Karye-i Haçkendi	6	1	2	9
Karye-i Vartik	47	37	23	107
Karye-i Yaylacık	13	15	3	31
Karye-i Konzun/Komzun	17	16	1	34
Karye-i Zaza Vartik	14	13	6	33
Karye-i Kırcoğlu Kışlağı	26	13	8	47
Karye-i Cabrim	26	22	11	59
Karye-i Ağtaş	17	15	4	36
Karye-i Mamahatun	30	36	28	94
Karye-i Karacaviran	32	31	14	77
Karye-i Sos	11	11	6	28
Karye-i Pelegöz	48	27	7	82
Karye-i Penek	9	5	3	17
Karye-i İlaldı	39	22	14	75
Karye-i Kızılca	29	20	10	59
Karye-i Ovacık	27	19	6	52
Karye-i Çillehane	8	8	1	17
Karye-i Niğdere	27	32	10	69
Karye-i Karakulak	-	-	-	-
Karye-i Kelmizi	-	-	-	-
Karye-i Gelinpertek	-	-	-	-
Karye-i Tivnik	-	-	-	-
Karye-i Gâvurkaçağı	-	-	-	-
Karye-i Çihnis	-	-	-	-
Toplam	1.710	1.576	763	4.049

Ek 1'in devamı

Köy	Gayrimüslim nüfus					Genel toplam
	A'la	Evsâd	Ednâ	Sâbi	Topl. Gayrimüslim nüfus	
Karye-i Çamur	3	32	2	23	60	132
Karye-i Tolos-ı ûlya	-	-	-	-	-	47
Karye-i Tolos-ı süflâ	-	-	-	-	-	146
Karye-i Kara Divan	-	-	-	-	-	35
Karye-i Ağamçağam	-	-	-	-	-	27
Karye-i Kismisor	-	-	-	-	-	33
Karye-i Pülk	5	68	3	30	106	109
Karye-i Miğikar	-	-	-	-	-	60
Karye-i Mans	1	40	8	25	74	336
Karye-i Esberek	2	8	1	7	18	82
Karye-i Şegbe	-	-	-	-	-	95
Karye-i Gülebağdı	0	0	1	1	2	57
Karye-i Sosunkar	-	-	-	-	-	58
Karye-i Piriz	3	37	10	34	84	131
Karye-i Avşin-i süflâ	-	-	-	-	-	44
Karye-i Corcun	-	-	-	-	-	24
Karye-i Pekerç	5	105	18	69	197	343
Karye-i Hoyuk	1	28	5	16	50	111
Karye-i Kurucakol	2	22	0	20	44	55
Karye-i Abrenk- Abrank	2	31	3	17	53	88
Karye-i Kötür	5	72	14	58	149	167
Karye-i Terpüsek	0	7	0	5	12	55
Karye-i Edebük	-	-	-	-	-	35
Karye-i Sipki?	-	-	-	-	-	31
Karye-i Humlar	1	18	2	29	50	98
Karye-i Sarı Kaya	2	79	19	66	166	173
Karye-i Kargın	2	18	4	18	42	146
Karye-i Zağger-i ûlya						32
Karye-i Zağger-i süflâ	2	49	6	37	94	97
Karye-i Ağateri	1	28	6	31	66	75
Karye-i Çanakçı	0	8	1	4	13	22
Karye-i Hirânî	2	20	5	18	45	51
Karye-i Vicân	2	23	8	29	62	88
Karye-i Pon/ Pun	9	91	29	91	220	391
Karye-i Mirvans	-	-	-	-	-	47
Karye-i Kışlak	-	-	-	-	-	14
Karye-i Tarun?	1	18	2	11	32	46
Karye-i Ağviran	0	9	0	2	11	55
Karye-i Göктаş	1	13	0	9	23	59
Karye-i Alirik	-	-	-	-	-	42

Ek 1'in devamı

Karye-i Yavi	0	0	1	2	3	217
Karye-i Kosviran	-	-	-	-	-	92
Karye-i Kara Hüseyin	-	-	-	-	-	104
Karye-i Dere Kendi	-	-	-	-	-	44
Karye-i Gökçeşeyh	-	-	-	-	-	2
Karye-i Parmak	-	-	-	-	-	49
Karye-i Sarıkaya-ı süflâ	-	-	-	-	-	17
Karye-i Karinkes	-	-	-	-	-	2
Karye-i Uzunhaç	-	-	-	-	-	42
Karye-i Ördekhacı	-	-	-	-	-	99
Karye-i Aravans	-	-	-	-	-	110
Karye-i Güllüce	-	-	-	-	-	76
Karye-i Kalacık	-	-	-	-	-	52
Karye-i Komsor	0	16	2	11	29	163
Karye-i Gözme	-	-	-	-	-	5
Karye-i Gâvrençi/Kefrençi	-	-	-	-	-	17
Karye-i Haçkendi	1	44	1	29	75	84
Karye-i Vartik	3	23	2	26	54	161
Karye-i Yaylacık	-	-	-	-	-	31
Karye-i Konzun/Komzun	-	-	-	-	-	34
Karye-i Zaza Vartik	-	-	-	-	-	33
Karye-i Kırcoğlu Kışlağı	-	-	-	-	-	47
Karye-i Cabrim	-	-	-	-	-	59
Karye-i Ağtaş	-	-	-	-	-	36
Karye-i Mamahatun	-	-	-	-	-	94
Karye-i Karacaviran	-	-	-	-	-	77
Karye-i Sos	-	-	-	-	-	28
Karye-i Pelegöz	-	-	-	-	-	82
Karye-i Penek	-	-	-	-	-	17
Karye-i İlaldı	-	-	-	-	-	75
Karye-i Kızılca	-	-	-	-	-	59
Karye-i Ovacık	-	-	-	-	-	52
Karye-i Çillehane	-	-	-	-	-	17
Karye-i Niğdere	-	-	-	-	-	69
Karye-i Karakulak	6	37	8	27	78	78
Karye-i Kelmizi	1	18	2	14	35	35
Karye-i Gelinpertek	1	14	1	26	42	42
Karye-i Tivnik	2	39	7	34	82	82
Karye-i Gâvurkaçağı	1	33	4	43	81	81
Karye-i Çihnis	1	21	3	27	52	52
Toplam	68	1.069	178	889	2.204	6.253

Ek 2. 1835 Tarihli nüfus defterinin Tercan Kazası'na ait bölümü (BOA.ML.CRD.nr. 2059)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

* * * *